DOUĂ MODELE DIFERITE ÎN ISTORIA RELIGIILOR: ELIADE ȘI CULIANU

Autor: Cristian Vechiu | 10 iulie 2024

***Cristian Vechiu**, Doctor în Teologie şi Studii Religioase**,** este lector la **Fundația Calea Victoriei**, unde va susține cursul **Introducere în Istoria Religiilor**, între 15 – 19 iulie.*

Vom discuta în articolul de față despre contribuțiile lui Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu la domeniul istoriei religiilor. Evident, nu avem în vedere un studiu exhaustiv, ci mai degrabă vom încerca să schițăm o analiză comparativă, care să releve totodată metodologiile utilizate de cei doi istorici ai religiilor. Una dintre mizele acestui articol va fi să pună în discuție și influența lui Eliade asupra lui Culianu, subiect, de altfel, dezbătut atât în studii mai vechi, cât și în cea mai recentă carte a lui Bruce Lincoln.

Eliade este considerat unul dintre cei mai importanți istorici ai religiilor din secolul al XX-lea. Într-o anumită măsură, dezvoltarea disciplinei din anii 50-60 i se datorează și lui și studiilor sale care au acoperit o gamă variată de subiecte: de la tradițiile arhaice, la mitologie și analiza simbolurilor religioase. Orientarea inițială a lui Eliade a fost înspre zona indiană, lucrarea lui de doctorat fiind realizată în urma unei bursă care i-a permis să studieze în India cu maestrul Dasgupta. De altfel, publicarea tezei de doctorat (în 1936) îl propulsează pe tânărul Eliade ca un indianist prodigios, cu o specializare în școala Yoga. Însă, după cum ne arată și studiile recente întreprinse de echipa de cercetare a Institutului de Istoria Religiilor, preocupările lui Eliade vizau nu doar cele mai diverse teme ale unei discipline aflate încă în formare, ci constituiau un adevărat „șantier”, pe alocuri labirintic, ale cărui urme se pot identifica și în publicațiile de

maturitate din perioada americană a lui Eliade.[1]

Părăsirea definitivă a României și relocarea, în cele din urmă, la Chicago vor aduce nu doar afirmarea lui Eliade în istoria religiilor ca un savant de prestigiu, ci și o clarificare asupra intereselor și subiectelor abordate de acesta. Treptat, specializarea deprinsă în anii ‘30 în școlile filozofice și religiile Indiei va lăsa locul unei perspective cu caracter universalist. Rând pe rând, teoriile lui Eliade se vor articula într-un nucleu în care predomină o abordare generalistă, prin intermediul comparativismului și a fenomenologiei religiilor. Odată cu publicarea lucrării intitulate *Traité d’histoire des religions* în 1949, metodologia lui Eliade capătă un contur tot mai vizibil: preocuparea lui ca istoric al religiilor constă în identificarea și analiza hermeneutică a miturilor, ritualurilor și simbolurilor religioase într-o manieră anistorică. Acest refuz programatic, sesizabil încă de la începuturile carierei lui Eliade, de a plasa în contextul istoric subiectele studiate, reprezintă mai mult decât o simplă trăsătură metodologică (deși vorbim aici de un element metodologic fundamental), fiind de fapt o caracteristică a gândirii lui Eliade chiar și în viața privată și în opera literară. Altfel spus, viziunea lui Eliade asupra istoriei reprezintă un întreg mod (personal, nu doar profesional) de a înțelege viața și, evident, și manifestările fenomenului religios. În plus, varietatea tradițiilor și practicilor religioase interpretate de Eliade nu sunt supuse filtrului filologic. În absența unor studii filologice prin care să discearnă minuțios aspectele specifice ale fiecărei tradiții analizate, metoda comparativă a lui Eliade se bazează pe identificarea acelor motive universale în mituri și practici religioase, subliniind astfel elementele comune care transcend contextele istorice și lingvistice. Eliade se plasează prin această manieră de lucru într-un anumit etos al epocii (din anii ’30, până spre finalul anilor ‘50), observabil și în discuțiile așa-numitului grup *Eranos* (îndeosebi la Carl Gustav Jung, Joseph Campbell, Henry Corbin, Rudolf Otto sau Heinrich Zimmer).

Alte două repere pentru înțelegerea metodologiei lui Eliade și a contribuțiilor sale la istoria religiilor se referă la teoria sacrului și a profanului și la motivul eternei reîntoarceri. În *Mitul eternei reîntoarceri*, publicată în 1949 în limba franceză, Eliade structurează următoarele idei fundamentale pentru teoria sa, idei pe care le putem regăsi și în studiile și articolele ulterioare (inclusiv în *Sacrul și profanul*, publicată în 1956). În primul rând, este vorba despre cele două concepte: timpul ciclic și reactualizarea miturilor. Eliade susține că în multe culturi arhaice exista o viziune ciclică asupra timpului. Această concepție era corelată de Eliade cu diferențierea între timpul sacru și timpul profan (înțeles ca curgerea temporală liniară – trecut, prezent, viitor). Timpul sacru cade sub categoria ciclicității, căci acesta poate fi reactualizat prin intermediul ritualurilor. Această reactualizare sau reînnoire se referă inclusiv la perpetuarea miturilor, care își păstrează validitatea dincolo de contextele istorice. Sărbătorile, riturile, ceremoniile religioase constituie pentru oameni căi de accesare ale timpului sacru și mitic. Fenomenul religios era central pentru societățile arhaice, căci conform lui Eliade aceste comunități tradiționale își orânduiau întreaga viață în funcție

de acele momente sacre celebrate în timpul anului. Contrar timpului sacru, timpul profan este ireversibil și contingent. Totodată, Eliade remarca faptul că în cadrul societăților arhaice exista acea nostalgie a originilor, tendința de a recurge la mituri pentru a reînnoi sensul vieții lumești în virtutea unei reîntoarceri la origini. Dat fiind că timpul sacru nu este liniar, ritualul religios permite ființei umane să revină mereu la acel moment fundamental, primordial, care conferă sens vieții de aici.

Un exemplu clasic pentru teoria lui Eliade, care expune tiparul de gândire simbolică a societăților arhaice, este cel al miturilor cosmogonice care prezintă momentul-cheie în geneza lumii ca acel aspect al timpului sacru ce este reactualizat prin ritualuri. Lumea se reînnoiește prin această reluare a mitului sub forma sa ritualizată. Spre deosebire de oamenii din societățile tradiționale, omul din lumea modernă a pierdut contactul cu miturile esențiale și cu sacrul, însă prin recuperarea sensului pe care îl poartă mitul eternei reîntoarceri, ființa umană poate evada din istorie, din mundaneitatea profană. În *Sacrul și profanul*, Eliade elaborează mai departe distincția dintre sacru și profan. Utilizarea categoriei de sacru nu constituie în sine o contribuție originală, căci în prealabil această noțiune mai fusese pusă în joc, în contexte diferite, de Émile Durkheim și Rudolf Otto. Pe de altă parte, Eliade extinde și analizează sacrul din perspectiva coordonatelor spațio-temporale, afirmând că avem de-a face cu o categorie apriorică, universală, specifică ființei umane și care nu depinde de nicio particularitate cultural-istorică.

Instrumentele de lucru ale lui Eliade au fost cu timpul contestate, chiar de către absolvenți ai prestigioasei catedre de istoria religiilor de la Chicago la care preda românul. O astfel de voce a fost și Jonathan Z. Smith care a îndemnat la o abandonare a discursului de tip esențialist și generalist pe care îl regăsim și în scrierile lui Eliade. Studiul comparativ al religiilor, așa cum a fost practicat de Eliade, s-a bazat mai mult pe interpretarea motivelor, miturilor și simbolurilor din diferite tradiții, dincolo de orice cadru istoric și lingvistic. În încercarea lui Eliade de a înțelege fenomenul sacrului a contat mai mult exercițiul hermeneutic ce pleacă de la asumarea unor similitudini formale între miturile și practicile religioase din tradiții diferite.

În cazul lui Ioan Petru Culianu, după cum vom vedea în cele ce urmează, vom întâlni o cu totul altfel de abordare a disciplinei istoriei religiilor. Mai precis, consider că se pot discerne 3 etape în gândirea lui Culianu: perioada italiană, sub influența lui Ugo Bianchi, perioada olandeză și franceză, sub influența tot mai crescândă, nemărturisită și neasumată, a unui soi de structuralism și perioada americană, sub influența științelor cognitive și a teoriei jocurilor (dar și a altor idei preluate din științele tari). Emigrarea de la începutul anilor ‘70 în Italia i-a oferit lui Culianu șansa de a lucra cu profesorul Ugo Bianchi, specializat în studiul gnosticismului. Tot în această perioadă, apare o altă direcție de studiu a lui Culianu: ezoterismul și gândirea magică în Renaștere. Odată cu stabilirea în Olanda, Culianu își va diversifica interesele, urmărind simultan mai multe

căi către un proiect ce nu va putea fi niciodată lămurit din cauza morții sale premature. Pe lângă studiul comparativ al mișcărilor gnostice, Culianu acordă tot mai multă atenție magiei renascentiste, ca sinteză a unor tradiții, credințe și practici provenite încă din Antichitate și reinterpretate de gânditorii Renașterii sub forma de tehnici mentale ce pot altera și manipula realitatea. De asemenea, alte două motive sunt desprinse de Culianu din tradițiile religioase: experiențele extatice și ascensiunea la cer a sufletului. Dacă, în primă fază, Culianu a arborat o metodologie apropiată școlii istorice italienești, în care adeseori analiza filologică a textelor sacre joacă un rol central, de la un punct încolo, în timpul șederii sale în Olanda, Culianu va fi tot mai sedus de identificarea unor tipare de gândire în diferite tradiții și credințe. Studiile sale despre gnosticism, inclusiv teza de doctorat susținută la Sorbona, *Recherches sur les dualismes d'Occident. Analyse de leurs principaux mythes*, dau dovadă de apropierea lui Culianu de o metodologie ce respinge abordarea istorico-filologică, preferând în mod evident un discurs tot mai orientat spre interdisciplinaritate. Într-un articol publicat în 1990, intitulat „Grandoarea și mizeriile structuralismului", Culianu pare să se fi dezis de moda structuralismului, criticând abordarea „simplistă" a lui Lévi-Strauss. Cu toate acestea, morfologia structurală rămâne în opera lui Culianu ca una dintre metodele predominante, chiar dacă vorbim mai curând de o adaptare a acesteia la noile teorii științifice vehiculate în spațiul academic american din anii '80.

Studiile lui Culianu despre gnosticism au fost văzute cu timpul ca fiind mult prea reducționiste, deși am putea discuta despre o posibilă influență asupra lui Michael Williams și a sa *„Rethinking Gnosticism".* Mult mai cuprinzătoare și ofertante s-au dovedit studiile lui Culianu asupra Renașterii, unde tehnicile magice apar ca modalități de alterare a conștiinței și realității. În plus, Culianu nu ezită să remarce apropierea dintre modelul magic renascentist și nașterea științelor moderne de la sfârșitul Renașterii. Nu în cele din urmă, studiul imaginarului religios și al motivului călătoriei sufletului constituie două dintre contribuțiile cele mai importante ale lui Culianu în domeniul istoriei religiilor. Se poate afirma chiar că în privința motivului călătoriei sufletului Culianu este un deschizător de drumuri, studiile sale fiind încă de actualitate.

Am văzut așadar în această trecere în revistă a contribuțiilor celor doi mari istorici ai religiilor diferitele metodologii utilizate de aceștia și distincțiile sensibile între abordările lor. Deși Culianu a încercat în câteva rânduri să își susțină apropierea academică față de Eliade, remarcând un oarecare filon comun, cei doi au produs o operă științifică cu registre totalmente distincte, în care doar respingerea perspectivei istorico-filologice pare să-i aducă împreună.

NOTE

1. Este vorba, mai exact, despre proiectul ECCE | Ediția critică completă Eliade. Opera științifică (ante 1945), coordonat de Eugen Ciurtin. ↑

BIBLIOGRAFIE

Bruce Lincoln, *Secrets, Lies, and Consequences: A Great Scholar's Hidden Past and his Protégé's Unsolved Murder*, (Oxford University Press, 2023).

Eugen Ciurtin, „În arhiva lui: Eliade (I)", Transilvania, nr. 4 (2023): 52-64. https://revistatransilvania.ro/in-arhiva-lui-eliade-i/

Eugen Ciurtin, „În arhiva lui: Eliade (II)", Transilvania, nr. 8 (2023): 30-38. https://doi.org/10.51391/trva.2023.08.05.

Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, trad. Mariana Noica, ediția a V-a, (Humanitas, 2013).

Mircea Eliade, *Sacrul și profanul*, trad. Brîndușa Prelipceanu, ediția a III-a, (Humanitas, 2013).

Mircea Eliade, *Mitul eternei reîntoarceri,* trad. de Maria și Cezar Ivănescu, (Ed. Univers enciclopedic, 1999).

Ioan Petru Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, trad. Tereza Petrescu-Culianu, ediția a IV-a (Polirom, 2024).

Ioan Petru Culianu, *Pshianodia*, trad. Maria Net, (Polirom, 2016).

Ioan Petru Culianu, *Călătorii în lumea de dincolo*, trad. Gabriela Oisteanu, Andrei Oisteanu, ediția a IV-a, (Polirom, 2024).

Ioan Petru Culianu, *Eros și magie în Renașetere. 1484*, trad. Dan Petrescu, Ion Acsan, Ana Cojan, ediția a IV-a, (Polirom, 2024).

Ioan Petru Culianu, „Grandoarea și mizeriile structuralismului", în *Păcatul împotriva spiritului*, (Nemira, 1999).

Imagine: Observator Cultural